e neliterară (de tipul *alapa* — **alipa*, *cannabis* — **canepa* etc.); *i-* protetic apare şi anticipat, în compusele lui *scribo*: *isuprascriptis* (alături de *supraiscriptis*).

Capitolul consacrat «morfo-sintaxei» (p. 33-46) semnalează schimbările de gen (*hac die* în totalitatea celor 39 de cazuri, cu care se compară rom. *azi*; *arbor* masculin, o singură dată într-un text corupt faţă de 10 atestări ale femininului; *omnem pretium* în toate cele 20 de cazuri, dar unde ar putea fi vorba de o simplă grafie inversă pentru *omne* etc.), trecerea de la o declinare la alta, confuzii de desinenţe, folosirea eronată a pronumelor, forme verbale neobişnuite (*petent* = *petunt*, *nescint* = *nesciunt*, după *nescit*, *solbensisse* = *soluisse*), folosirea cazurilor (acuzativul ia locul altor cazuri oblice: al locativului *Tolentianos*, al genitivului posesiv *in nomine emtores suos*; sau concurează nominativul: *in quibus sunt... arborem unam*), folosirea prepoziţiilor (*ad* concurează dativul, *de* genitivul sau adjectivele de apartenenţă: *in parte de susu* etc.), negaţia pleonastică, lipsa acordului, construcţii absolute, elemente de coordonare şi de subordonare.

Capitolul «Vocabularul» (p. 46-51) semnalează cuvintele rare sau sensurile neobişnuite. Unele dintre acestea sînt «hapax»-uri: *aggario* toponim?, *auma* = *alma* «loc fertil» (Courtois), cuvînt punic (Väänänen), *beruina* «piesă de încălţăminte», *colussa* «piesă de îmbrăcăminte» sau = *colucla* «caier» (Väänänen), *oxunus* «acru» (împrumut din gr. ὀξυνος, după editori)[2]; altele lipsesc din *Thes. L.L.* sau din alte dicţionare: *aquaria* «rezervor», *decorare* «a completa», *uergentia* «taluz»; unii termeni par să fie de origine locală, punică în primul rînd: *aggario* (?) *auma* (?, vezi mai sus), *gemio* «parcelă», *maforsenum* «îmbrăcăminte feminină»; un cuvînt format în latineşte, *centenarium*, denumind un fel de clădire, e atestat numai în inscripţiile din Africa şi ar putea fi considerat ca o particularitate locală.

Ultimul capitol este consacrat numelor proprii (de persoane, p. 52—56, de locuri, 56—57). Numele de persoane (personajele sînt denumite în majoritatea cazurilor cu cîte un singur nume) provin atît din fondul vechi şi din cel din epoca imperială al antroponimiei latine (*Quintus*; *Flauius*, *Iulius*[3], *Messius*; *Donatus*, *Faustinus*, *Felix*, *Iulianus Martialis*, *Murena*, *Paternus*, *Paulus*, *Victor*), cît şi din nume caracteristice epocii creştine şi în special Africei (*Abundius*, *Aegyptius*, *Balsamius*, *Cresconius*, *Gudulus*, *Iader*, *Ianuarius*, *Leporius*, *Pulcherius*, *Secundianus*, *Sperantius* etc.); la acestea se adaugă calcurile şi teoforicele creştine (*Adeodata*, *Benenatus*, *Habetdeus*, *Quoduultdeus*); unele nume nu apar în alte texte: *Fotta*, *Gilesa*, *Iambus*, *Nugualis*; un hipocoristic feminin atrage atenţia prin ciudăţenia formaţiei: *Maxi* (pentru *Maxima* sau *Maximiana*? posibilă abreviere).

O bibliografie (p. 58—60) şi un index de cuvinte (p. 61—65) încheie volumul, care prin bogăţia materialului şi prin caracterul riguros şi sistematic al expunerii îşi va asigura un loc durabil printre lucrările consacrate latinei tardive[4].

I. Fischer

BENEDETTO MARZULLO, *Frammenti della Lirica Greca* (Biblioteca Classica. Nuova collana di testi latini e greci diretta da G. Pascucci. I classici greci), Firenze, Sansoni, [1965], VIII + 201 p.

După antologiile de lirică elenică îngrijite de B. Lavagnini, şi C. Del Grande, un filolog dintr-o generaţie mai nouă a întocmit o culegere atrăgătoare de fragmente, cu note introductive

[2] Cuvîntul nu pare atestat în greceşte: lipseşte din Liddell-Scott.
[3] Lipseşte, ca şi *Fidentius* şi *Paulus*, din lista de la paginile 53—57.
[4] O prezentare grafică extrem de îngrijită întregeşte valoarea cărţii; semnalăm totuşi, p. 46, r. 9 *Celsius* pentru *Celsus*; p. 58, r. 7, *1962* pentru *1863*.

https://biblioteca-digitala.ro

şi ample comentarii. Este una dintre puţinele antologii de texte clasice, care insistă la tot pasul asupra evoluţiei limbajului poetic; notele apreciază transformările şi mutaţiile în funcţie de complexul tradiţiei literare greceşti, ne ajută să măsurăm totodată parametrii unor inovaţii cu mijloacele filologiei moderne. Chiar din cele cîteva pagini de preambul reiese clar intenţia lui Marzullo de a se distanţa de toţi predecesorii săi, adoptînd o atitudine mult mai prudentă faţă de orice disocieri superficiale. În primul rînd, ni se atrage atenţia că nu trebuie totdeauna contrapusă subiectivitatea poeziei lirice obiectivităţii nude, specifice genului epic (« deserta oggettività »), rigidităţii arhaice. Pentru Marzullo, care s-a dovedit a fi un *analitic* convins[1], nu există un singur numitor comun al tuturor producţiunilor atribuite lui Homer (intră în această categorie şi diferitele cînturi ale *Iliadei* şi *Odiseei*, creaţii autonome, contopite ulterior). Epopeea homerică reprezintă « un intreccio di piani (sufficientemente identificabili), che escludono la convizione unitaria, demistificano ed anzi fugano Omero ». Însăşi lirica datorează în bună măsură perfecţiunea structurilor ei lingvistice « unei robuste preistorii, contemporană cu epos-ul ».

Ca atare, Marzullo va semnala cu multă conştiinciozitate indiciile tradiţiei epice, semnele unei dependenţe formale care a mai stăruit pînă la sfîrşitul sec. VI î.e.n. (reminiscenţe homerice, păstrîndu-se vivace de-a lungul întregii perioade antice). Elementele tradiţionale din factura poeziei reprezintă configuraţii specific *aulice*; asemenea trăsături lingvistice poartă pecetea *stilului înalt*; ele apar pe diferite registre, sînt generate de substratul convenţiei epice. Marzullo foloseşte termenul *aulicitá*, tot aşa cum se foloseau cunoscutele formaţii retorico-stilistice: *aticism*, *barbarism*, *arhaism* ş.a. Treptat, elementele *aulice* se diversifică sau îşi schimbă conţinutul stilistic: se delimitează convenţiile monodiei lesbice (registrul « eolismelor » literare), la care se adaugă mereu alte trăsături idiomatice ale poeziei corale; paralel, se particularizează vorbirea populară, se afirmă « vulgarismele » iambografilor, manierismul ionienilor. *Aulicitatea* bucurîndu-se de o atenţie deosebită, notele nu mai caracterizează suficient de clar celelalte particularităţi de limbaj, deşi coloratura dialectală eterogenă face obiectul unor explicaţii destul de corecte. Cu toate acestea, lucrări de referinţă solide, cum ar fi *Grammatik zu Sappho und Alkaios* (Berlin, 1958) de E.M. Hamm, nu sînt aproape de loc citate.

Comentariul gramatical şi stilistic devine o « semantică literară », foarte personală, aşa cum a preconizat-o şi Pagliaro. Pentru a situa factura poemelor, configuraţia lor estetică, Marzullo raportează mereu investigaţia literară la dinamica generală a fenomenului artistic, urmărind adeseori raporturile dintre transformările viziunii plastice şi evoluţia artei cuvîntului. Un *delectus* minunat de reproduceri (parte din ele în culori), animă comentariul literar cu sugestia vizuală care se degajă din cromatica şi grafismul ceramicii pictate. În dreptul fragmentului 27 *a* de Sappho, aflăm un complement vizual inserat la momentul oportun, acolo unde lumina densă, splendoarea selenară, a împînzit cu roua imaterială priveliştea nopţii, evocînd nostalgic icoana fiinţei iubite — frumuseţea înstrăinată. Fragmentul de ceramică ales nu este o ilustrare literală, ci se integrează îndeosebi viziunii hieratice: ne înfăţişează cîteva figuri dintr-un convoi funebru (pictat pe un *pinax* de Exekias — cca 530 î.e.n.). Paralel cu decantarea expresiei lirice, reliefată în adnotările textului, comentatorul semnalează progresul realizat simultan în domeniul artelor plastice (fiecare fotografie comportă pe verso explicaţii sugestive). În cazul lui Exekias: « il vigile senso delle proporzioni ritrova nel VI sec. l'innata misura; all'obligo formale e geometrico sostituisce classico equilibrio... Stupisce la semplicità con cui distacca l'intensità emotiva ». Referitor la fr. 27 a, se constată obiectivarea conştientă a zbuciumului pasional: « il motivo personale per cui Saffo sarebbe la più tormentata ed incandescente dei poeti, viene consapevolmente obiettivato, si dissolve in placida neppure malinconica serenità » (p. 60). Era timpul să

[1] Cf. *Il problema omerico*, Florenţa, 1952 şi *Il fantasma di Omero*, în Atene e Roma, 1957, p. 129-142.

https://biblioteca-digitala.ro

se facă dreptate „muzei împătimate". Denys Page, ilustru editor, n-a izbutit să depășească stadiul reticențelor critice. În *Sappho and Alcaeus*, Twelfe poems with a commentary (Oxford, 1959), învățatul englez atribuia melancolia insinuantă din poemele safice unei complezențe formale. În aceeași ordine de idei el scotea în evidență caracterul molatec al *Cînturilor* tradiționale: mustrări de dragoste sau cîntece de dor, *epithalame*, imnuri, *hymenee* cu tipare în bună parte folclorice. Dacă ar fi să ne luăm după D.Page, de-abia cu Alceu monodia s-a emancipat de constrîngerea tonului ocazional, de *aparat* (« ocazia » poemului devine motivare personală; glasul datinei nu mai predomină asupra izbucnirii temperamentale).

Marzullo a mers mai departe cu înțelegerea specificului feminin al poeziei safice. Analize subtile relevă de fiecare dată modulația chemărilor (« graiul inimii »). Doar intensa febrilitate a dialogurilor lirice scapă uneori atenției lui Marzullo. Or, « patima lesbică » nu este o simplă născocire a clevetitorilor din antichitate. Celebrul fragment 96 vorbește clar de « istovirea dorului pe un strai așternut cu miresme »; riturile senzuale, armonia gesturilor, lustrațiile vor să alunge insatisfacția. Deși nu deslușesc toate implicațiile psihologice, analizele lui Marzullo marchează un progres notabil față de majoritatea comentatorilor dinaintea sa.

Selecția textelor poartă amprenta unor criterii personale și restrînge aria lecturilor la un număr mai mic de fragmente (de fapt, proporția nu este respectată cu consecvență; Teognis, poet moralist, lipsește cu desăvîrșire. Totuși, în *Corpus Theognideum* diferiți autori întruchipează destinul epocii lor, reflectă zbateri personale, preocupări foarte caracteristice pentru evoluția lirismului). Succesiunea poeților antologați poate să pară curioasă; dar ea este dictată de criteriile analizei genetice a stilului (doctrina despre care am vorbit la început). De fapt ordinea prezentării nu contravine în mod supărător istoricității fenomenelor literare. Poeții apar în următoarea succesiune: Callinos (fr.1), Arhiloh (cu 19 fragmente), Tirteu (fr. 4 — 5), Alcman (4 texte), Sappho (cu cel mai mare număr de fragmente), Alceu (relativ slab reprezentat), Mimnerm (numai fr. 1; deși fr. 2 și îndeosebi 10, « Barca soarelui », exercită asupra noastră o puternică seducțiune ioniană), Solon (două fragmente), Focilide, Hiponax, Stesihoros, Ibicos, Anacreon, Simonide (comentat într-un stil hipercritic, dar cu multă pătrundere).

La sfîrșitul volumului figurează listele de referințe, judicios întocmite — am apreciat cu deosebire *index locorum* și *index uerborum* (unde sînt precedate de asterisc acele vocabule care denotă « una presumibile aulicità »).

Din punct de vedere al stabilirii textului, al comentariului strict gramatical și al notelor necesare pentru înlesnirea traducerii, Marzullo ținteşte spre maxima simplitate; o adevărată austeritate filologică l-a îndemnat să dea foarte rar întregiri ale textului, chiar atunci cînd ele devin foarte probabile sau pot fi postulate cu certitudine pe baza rămășițelor de litere și de silabe (sau în virtutea stereotipiilor verbale). Nu este vorba de un text critic, *stricto sensu*; subsolul se dispensează de un aparat special — figurează în note numai cîteva emendații (majoritatea propuse de alți editori), pentru justificarea ameliorărilor introduse în text. Se pornește de la textul lui Diehl — păstrîndu-se de obicei numerotarea fragmentelor după *Anth. Lyrica*, fără să fim preveniți de schimbarea numărului atunci cînd textul e dat după Lobel-Page (PLF) sau după recenta ediție a lui Page, *Poetae Melici Graeci*.

Pentru a cita un model de comentare a textului reprodus, ne putem adresa fragmentului 31 din Simonide. Pentru stabilirea textului n-a fost disprețuită emendarea propusă de Bergk la v. 8: ἤθει pentru ἤτορι. La v. 4 preferăm ἤρειπεν. În schimb lectura νυκτιπλανεῖ (în loc de tradiționala corectură νυκτιλαμπεῖ), corespunde minunat ambianței — la fel ca δνόφος. Cam pe la jumătate textul este cel stabilit de Page, care l-a dezbărat de grafii absurde și ne oferă un *melos* bine legat și fluid. Pentru a se păstra aceeași înfățișare limpidă textului din Alceu, îndeosebi fragmentului 77, merita să i se integreze remediile propuse de Diehl (acolo unde nu figurează altele mai bune de Page).

https://biblioteca-digitala.ro

Indicații mai sistematice despre metrică și despre formele dialectale ar fi completat în mod fericit adnotările acestei valoroase antologii. Așa cum se prezintă, ea ține pasul cu cele mai înaintate puncte de vedere din domeniul exegezei literare și tocmai de aceea nu poate să mulțumească toate categoriile de cititori. Sîntem siguri că judecățile formulate de Marzzullo vor mai suscita de aici înainte dezbateri aprinse. Meritele antologiei sale nu pot fi totuși contestate, mai ales dacă ținem seama de sagacitatea cu care și-a constituit textul grec, respectînd totdeauna normele celor mai prudenți editori.

Lectura unei asemenea lucrări devine o îndeletnicire delectabilă; însăși dificultățile sau ciudățeniile comentariului adaugă o seducțiune în plus efortului nostru de a pătrunde înțelesul autentic al poemelor.

M. Nasta

EVRIPIDIS *Helena*, edidit Karin Alt. Leipzig, Teubner, 1964, XVI + 67 p.

Apărînd după atîtea ediții euripideice ilustre, textul *Elenei* pe care îl prezentăm beneficiază de achizițiile unei vechi tradiții filologice, fără a se lăsa strivit de ele. În vederea stabilirii textului, Karin Alt a colaționat din nou manuscrisele L și P precum și Pap. Ox. 2336, care oferă pentru versurile 630—651 cîteva lecțiuni interesante. În aprecierea valorii celor două manuscrise, ea se alătură părerii susținute între alții de Wilamowitz, Murray și A. Thuryn, considerînd că P este independent de L. Editorul acordă foarte multă atenție corecturilor făcute pe ambele manuscrise și le menționează cu regularitate în aparatul critic. În afara textului propriu-zis, cartea cuprinde o prefață și o remarcabilă bibliografie împărțită în două rubrici, *editiones* și *dissertationes*.

În general, K. Alt nu modifică decît cu mare prudență versiunea păstrată de L și P. Relegînd în aparatul critic o parte din îmbunătățirile propuse într-un articol din 1963 (*Bemerkungen zum Text der Helena*, Philol. 107, p. 173-192), ea menține în textul definitiv doar cinci conjecturi originale. Dacă cele de la v. 237 (γάμον τὸν ἐμόν în loc de γάμων ἐμῶν LP, γάμον ἐμόν L[1]) și 679 (τὰ δ'ἐς κρίσιν σοι τῶνδ' ἔθηχ' Ἥρα κακά în loc de τὰ δ' . . . κακῶν LP, τάδ' . . . τήνδ' . . . κακά Wil.) par mai puțin fericite, iar cea de la v. 712 (εὖ δὲ πόλλ' pentru εὖ δέ πως LP și Stob.), insuficient justificată, cele de la v. 1164 (παναθλία în loc de ἀθλίοις LP, τρισαθλία Wil. etc.) și 1590 (ἀξίως pentru ἄξιαν LP) sînt în schimb deosebit de interesante.

În ciuda unei atitudini în general prudente, editorul acceptă totuși cîteva modificări ale lecțiunii manuscriselor care nu par absolut necesare. Credem astfel că admite prea ușor că v. 5, 257-259, 299-302, 905 și 1678 sînt interpolate, sprijinindu-se fie pe unele contradicții superficiale care există între versurile incriminate și alte pasaje ale piesei, fie pe dificultăți lingvistice minore. Cele mai multe libertăți se observă însă în părțile lirice unde K. Alt, autoare a unei disertații asupra corului la Euripide (*Untersuchungen zum Chor bei Euripides*, Diss. Frankf. 1952), introduce cu destulă ușurință conjecturile care oferă o schemă metrică mai regulată. Astfel, la v. 245, ea modifică lecțiunea dată de L și P Χαλκίοικον ὡς 'Αθάναν μόλοιμ' în ‹τὰν› Χαλκίοικον ὡς ['Αθάναν] μόλοιμ'. V.349 poate fi înțeles și fără introducerea conjecturii lui Reiske ὑδρόεντι pentru ὑδρόεντα LP, acceptat, printre alții, și de H. Grégoire. La v. 355 λαιμορύτου, deși hapax, nu ridică nici o dificultate, nici în raport cu sensul frazei, nici din punctul de vedere al formării cuvintelor, iar înlocuirea lui cu αἱμορύτου o obligă pe K. Alt să substituie la v. 354 pe διωγμόν lui δίωγμα LP pentru a evita hiatul. Acceptarea conjecturii lui Wilamowitz ἐκελάδησεν, ἀνοτότυξεν pentru κελάδησεν κἀνοτότυξεν LP, v. 371, nu pare obligatorie, deși e

https://biblioteca-digitala.ro